

ΤΟ OVERSIGHT BOARD ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΡΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη εξετάζει το Εποπτικό Συμβούλιο, φορέα τον οποίο ίδρυσε η εταιρεία Facebook (ήδη Metaverse), με καταστατικό σκοπό την επίλυση διαφορών μεταξύ χρηστών και πλατφόρμας ως προς τα όρια και το επιτρεπτό του αναρτώμενου περιεχομένου. Παρουσιάζονται οι πολιτικές αυτορρύθμισης της εταιρείας (lex Facebook), και ειδικότερα οι ουσιαστικοί και διαδικαστικοί κανόνες προσφυγής ενώπιον του οργάνου αυτού, καθώς και οι έως τις 28.09.2022 εκδοθείσες αποφάσεις του. Στη συνέχεια, επισημαίνονται ορισμένες συνταγματικές διαστάσεις της αυτορρύθμισης των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Μέσω αυτών αναδεικνύεται η διαλεκτική σχέση του Εποπτικού Συμβουλίου με τις παραδοσιακές έννομες τάξεις, ιδίως οι επιρροές από και προς το περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, από και προς τον τρόπο προστασίας τους. Τέλος, επιχειρείται η θεσμική προσέγγιση του Εποπτικού Συμβουλίου με έμφαση στις εγγυήσεις λειτουργίας του και στον ρόλο του ως εφαρμοστή των δικαιωμάτων στο ψηφιακό περιβάλλον.

Ιωάννα Κυμάκη
Δικηγόρος,
ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου

ABSTRACT

This essay examines the institution of Oversight Board (OB), which was established by the Facebook company (now Metaverse), to resolve disputes between the users and the platform, concerning the limits of the allowed

¹ Η παρούσα μελέτη αποτελεί επικαιροποιημένο μέρος της διπλωματικής εργασίας της γράφουσας, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, με επιβλέπουσα την Επίκουρη Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου κ. Βασιλική Χρήστου, την οποία και ευχαριστώ από καρδιάς για τις καίριες παρατηρήσεις και την καθοδήγησή της.

posted content. It presents the self-regulatory policies of the company (lex Facebook), and especially the substantive and procedural rules which are implemented before the Board, as well as the decisions delivered until 28.09.2022. Furthermore, it approaches several constitutional dimensions of social media's self-regulation. Through them, it highlights the dialectical relationship of the OB with the traditional legal orders and especially the influence of the self-regulated body from and over the content of human rights, from and over the ways of protecting them. Finally, it attempts an institutional approach of the OB, emphasizing the procedural guarantees as well as its role as enforcer of human rights in the digital sphere.

«In a lot of ways Facebook is more like a government than a traditional company. We have this large community of people, and more than other technology companies we're really setting policies». – Mark Zuckerberg, Ιδρυτής και CEO του Facebook².

«Facebook is often compared to a nation state [...]. If a social media platform were a state, it most certainly would not be a democracy». – András Koltay, Καθηγητής Νομικής στο University of Public Service και στο Pázmány Péter Catholic University στη Βουδαπέστη, Ουγγαρία³.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχοντας εισέλθει στην εποχή του συμμετοχικού Web 2.0⁴, η έκφραση και η επικοινωνία ιδεών διαδραματίζεται όλο και περισσότερο μέσα από τις πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (στο εξής: ΜΚΔ). Παρά την αρχική αισιόδοξη πρόβλεψη για τη δημοκρατική και ανεξάρτητη διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας στο διαδραστικό ψηφιακό περιβάλλον, μέσα από την έλλειψη ρύθμισης αυτού⁵, τα φαινόμενα παραβατικότητας και η γένεση νέων μορφών πραγματοποίησης ήδη γνωστών εγκληματικών ή προσβλητικών συμπεριφορών οδήγησαν στην υιοθέτηση ρυθμιστικών πολιτικών εκ μέρους των πλατφορμών, οι οποίες κλήθηκαν για διάφορους παράγοντες να ρυθμίσουν το περιεχόμενο του διακινούμενου λόγου.

Ειδικότερα, στην περίπτωση του Facebook, η μονομερής υιοθέτηση ρυθμιστικών πολιτικών (εν είδει νομοθετικής λειτουργίας) και η εφαρμογή αυτών (εν είδει εκτελεστικής λειτουργίας), οδήγησε σε ολόένα εντεινόμενα φαινόμενα «παράπλευρης λογοκρισίας» («collateral censorship» ή «overblocking»)⁶. Προς αντιμετώπιση αυτής, το 2020 το Facebook ίδρυσε και έθεσε σε λειτουργία το Εποπτικό Συμβούλιο (Oversight Board), έναν ελεγκτικό μηχανισμό, εν είδει δικαστικής λειτουργίας, με δεδηλωμένο σκοπό «τη διασφάλιση σεβασμού της ελεύθερης έκφρασης μέσω ανεξάρτητης κρίσης»⁷.

² D. Kirkpatrick, *The Facebook Defect*, Time, 12.04.2018, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

³ A. Koltay, *New Media and Freedom of Expression, Rethinking the Constitutional Foundations of the Public Sphere*, 2019, σελ. 199.

⁴ Ο όρος υποδηλώνει την τελευταία φάση εξέλιξης του Διαδικτύου, που χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχικότητα των χρηστών. Βλ. Λ. Μήτρου, «Μια σύντομη εισαγωγή», σε Λ. Μήτρου/Α.-Μ. Πισκοπάνη/Σ. Τάσσης/Μ. Καρύδα/Σ. Κοκολάκης, *Facebook, Blogs και δικαιώματα*, 2013, σελ. 9-18.

⁵ Βλ. Κ. Στρατηλάτη, *Χρειάζεται ειδική ρύθμιση η δημόσια σφαίρα του Διαδικτύου*; ΕφΔΔ, τ. 1, 2014, σελ. 94-111.

⁶ Βλ. Χ. Ανθόπουλο, *Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος των περιεχομένων της πληροφόρησης online*, ΕφΔΔ, τ. 1, 2021, σελ. 19-26.

⁷ Βλ. φράση υποδοχής στην αρχική σελίδα του διαδικτυακού ιστότοπου του Εποπτικού Συμβουλίου, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.09.2021).

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε το καινοφανές αυτό όργανο που επιδιώκει για τον εαυτό του «μιας μορφής οιονεί δικαιοδοτική αρμοδιότητα»⁸, αποτιμώντας ορισμένες, μείζονες για την ελευθερία του λόγου, διαστάσεις της αυτορρύθμισης των ΜΚΔ. Σε πρώτο χρόνο, θα αναφερθούμε στις υιοθετηθείσες πολιτικές αυτορρύθμισης της εταιρείας του Facebook (και ήδη Metaverse) αναφορικά με τις πλατφόρμες Instagram και Facebook, καθώς επίσης στην παρουσίαση της «ανατομίας» του Εποπτικού Συμβουλίου. Στο σημείο αυτό, θα σταθούμε στα «δικονομικά» ζητήματα λειτουργίας του και σε μία αποτίμηση των εκδοθεισών έως τις 28.09.2022 αποφάσεών του. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, θα αναφερθούμε σε ορισμένες ειδικότερες διαστάσεις της ιδιωτικής μεν, παγκόσμιας δε, ρύθμισης και «νομολόγησης» περί του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης στο διαδικτυακό περιβάλλον. Τέλος, θα ολοκληρώσουμε την παρούσα ανάλυση με ορισμένες παρατηρήσεις επί των θεσμικών ζητημάτων που εγείρει η ύπαρξη και λειτουργία του καινοφανούς ιδιωτικού οιονεί δικαιοδοτικού οργάνου.

II. Η ΑΥΤΟΡΡΥΘΜΙΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ METVERSE

1. Ποιοι κανόνες εφαρμόζονται; Τα ΜΚΔ ως νομοθέτες του λόγου

Ελλείπει σχετικού ρυθμιστικού πλαισίου, τα ΜΚΔ λειτουργούν θέτοντας μονομερώς και κατ' απόλυτη σχεδόν ελευθερία τους κανόνες λειτουργίας τους⁹. Η lex Facebook, η οποία διέπει τη λειτουργία όλων των πλατφορμών της Metaverse¹⁰, θεσπίζεται από την εταιρεία και γίνεται δεκτή από τους χρήστες κατά το στάδιο της εγγραφής τους στις πλατφόρμες της, υπό τη μορφή μονομερών συμβάσεων προσχώρησης¹¹.

Καθ' ομοίωση των εθνικών εννόμων τάξεων, όπου οι κανόνες δικαίου ταξινομούνται σε ένα

⁸ Κατά τον χαρακτηρισμό του Π. Παυλόπουλου, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*. Ένα φαινόμενο ρυθμιστικής παρέμβασης της Κοινωνίας των Πολιτών στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης, ΕφΔΔ, τ. 1, 2021, σελ. 9-18.

⁹ Εφαλτήριο της αυτορρύθμισης των ενδιαμέσων του Διαδικτύου υπήρξε η περίφημη διάταξη 230 της Communications Decency Act του 1996 (230 CDA), που καθιέρωσε τη νομική ασυλία των πλατφορμών από κάθε ευθύνη για περιεχόμενο που εκδίδεται ή διαδίδεται από τρίτους στο δίκτυό τους, καθώς και από όποια καλόπιστη ενέργεια στην οποία προβαίνουν κατά περιεχομένου φερόμενου ως προσβλητικού, βλ. Κ. Klonick, *The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech*, Harvard Law Review, σελ. 1599-1670, 10.04.2018, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 28.09.2021), σελ. 1604-1609 με σχετικές αναφορές στη νομολογία US Court of Appeals for the 4th Circuit, 524 US 937, *Zeran v. America Online Inc.*, 12.11.1997. Περί της σχεδόν απόλυτης αυτονομίας των ενδιαμέσων στην Αμερική, βλ. αντί άλλων, Ν. Suzor, *Lawless: The secret rules that govern our digital lives*, 2019, σελ. 43-45. Στην Ευρώπη έχει μεν παρέλθει η εποχή που το Διαδίκτυο θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα εντελώς αρρυθμιστο τοπίο, εντούτοις, δεν υφίσταται ένα συνεκτικό ρυθμιστικό πλαίσιο για την ελευθερία έκφρασης στο Διαδίκτυο. Οι γενικές διατάξεις των άρθρ. 10 ΕΣΔΑ, 11 ΧΘΔΕΕ και των επιμέρους συνταγματικών διατάξεων περί ελευθερίας της έκφρασης δεν παρέχουν αφεαυτών ένα επαρκές θεσμικό πλαίσιο προσαρμοσμένο στο ψηφιακό περιβάλλον. Έτσι, Π. Παυλόπουλος, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*, ό.π.· Α. Koltay, *New Media and Freedom of Expression*, ό.π., σελ. 81.

¹⁰ Κυριότερες εξ αυτών το Facebook και το Instagram. Για τα πιο δημοφιλή ΜΚΔ, βλ. Statista Research Department, *Most popular social networks worldwide as of January 2022, ranked by number of monthly active users*, 08.03.2022, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

¹¹ Βλ. Π. Μαντζούφα, *Η επιρροή των εταιριών του διαδικτύου στην ελευθερία του λόγου και στην πολιτική αντιπαράθεση. Πεδία σύγκρουσης και πιθανοί κίνδυνοι*, Constitutionalism.gr, 2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

ιεραρχικό σύστημα τυπικής ισχύος, είναι εύκολο να διακρίνουμε στην αυτορρύθμιση του Facebook, ένα ιεραρχικά δομημένο «κανονιστικό» σύστημα¹².

Σε αυτό, «ανώτερη τυπική ισχύ» έχουν οι Αξίες (Values) του Facebook, που περιλαμβάνουν τη Φωνή (αυτή έχει κεντρική σημασία), την Αυθεντικότητα, την Ασφάλεια, την Ιδιωτικότητα και την Αξιοπρέπεια¹³. Αμέσως μετά, ακολουθεί ένα σύστημα των κατασταλτικών κανόνων, οι δημόσιοι Όροι της Κοινότητας (Community Standards), ένα εκτενέστατο κείμενο αυθεντική γλώσσα του οποίου είναι τα αγγλικά των ΗΠΑ και το οποίο αποτυπώνει αναλυτικά τη δημόσια πολιτική της πλατφόρμας για τη ρύθμιση περιεχομένου του λόγου¹⁴. Σε ένα κατώτερο «εκτελεστικό» επίπεδο, ανευρίσκονται οι εσωτερικοί κανόνες εφαρμογής (Abuse/Implementation Standards)¹⁵, οδηγίες προς τους ελεγκτές της εταιρείας καθώς και προς τον πληροφοριακό κώδικα που διενεργεί τον αυτοματοποιημένο έλεγχο, που εξειδικεύουν αναλυτικά τους δημόσιους Όρους της Κοινότητας βάσει προηγούμενων αποφάσεων αποκλεισμού ή διατήρησης περιεχομένου. Μόλις το 2018 οι εσωτερικοί κανόνες δημοσιοποιήθηκαν εν μέρει¹⁶, παραμένουν, ωστόσο, μη δημόσιοι.

2. Πώς εφαρμόζονται οι κανόνες; Τα ΜΚΔ ως ελεγκτές του λόγου

Η lex Facebook εφαρμόζεται από τους υπαλλήλους (εκτελεστικά όργανα) της εταιρείας με διαφορετικούς τρόπους οι οποίοι διακρίνονται σε προληπτικό (ex ante) και κατασταλτικό (ex post) έλεγχο, σε ενεργητικό (αυτεπάγγελτο) και διορθωτικό (κατόπιν αναφοράς από τρίτο), σε αυτόματο και χειροκίνητο.

Ο ex ante έλεγχος διεξάγεται κατά τον χρόνο μεταξύ της μεταφόρτωσης του υλικού και της δημοσίευσής του. Πρόκειται για μία αυτόματη, αλγοριθμική διαδικασία, οι δε αλγόριθμοι ενημερώνονται συνεχώς με βάση τα πορίσματα του ex post ελέγχου¹⁷.

Ο ex post αυτεπάγγελτος έλεγχος διεξάγεται όλο και περισσότερο με αυτοματοποιημένο τρόπο από την εταιρεία για τον εντοπισμό μισαλλόδοξου λόγου και εικόνων βίας μέσα, κυρίως, από τη χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης, τα οποία εντοπίζουν φράσεις, εικόνες και μοτίβα παρόμοια με είδη περιεχομένου που έχουν ήδη κριθεί ως απαγορευμένα κατά τον χειροκίνητο έλεγχο¹⁸.

Όσον αφορά τον ex post διορθωτικό χειροκίνητο έλεγχο, πρόκειται για διαδικασία αντίστοιχη του συστήματος notice and takedown¹⁹, άλλως των «αναφορών», κατά την ορολογία του

¹² Για την ιεραρχική δομή βλ. L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board: How platform governance had its Marbury v Madison*, VerfBlog, 10.02.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 08.10.2021).

¹³ «A commitment to expression is paramount [...]», βλ. M. Bickert, *Updating the Values That Inform Our Community Standards*, Facebook Newsroom, 12.09.2019, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 06.10.2021).

¹⁴ Βλ. *Όροι της κοινότητας του Facebook*, Transparency Center, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

¹⁵ Για τις διαφορές από τους δημόσιους Όρους της Κοινότητας βλ. A. Marantz, *Why Facebook Can't Fix Itself*, The New Yorker, 12.10.2020, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

¹⁶ M. Bickert, *Publishing Our Internal Enforcement Guidelines and Expanding Our Appeals Process*, Facebook Newsroom, 24.04.2018, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 06.10.2021).

¹⁷ Τέτοιοι είναι οι αλγόριθμοι για αποκλεισμό spam, ο αλγόριθμος PhotoDNA για την αναγνώριση παιδικής πορνογραφίας, καθώς και το geoblocking που απαγορεύει την ανάρτηση περιεχομένου βάσει της νομοθεσίας του κράτους στο οποίο βρίσκεται ο χρήστης βλ. K. Klönck, *The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech*, ό.π., σελ. 1637.

¹⁸ Βλ. G. Rosen, *Community Standards Enforcement Report*, November 2019 Edition, Facebook Newsroom, 13.11.2019, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 06.10.2021).

¹⁹ Κατά το λεγόμενο «notice and takedown system» που προβλέπεται στην E-Commerce Directive, οι ενδιάμεσοι

Facebook. Ο έλεγχος αυτός εμπλέκει τους χρήστες, νομιμοποιώντας έτσι τον αποκλεισμό του φερόμενου ως παραβιαστικού περιεχομένου. Άπαξ και γίνει αναφορά, οι υπάλληλοι-ελεγκτές της εταιρείας αποφασίζουν για την αποδοχή ή την απόρριψη της αναφοράς ή την παραπομπή της υπόθεσης σε ανώτερους υπαλλήλους, ανάλογα με τη σοβαρότητα της παράβασης²⁰.

Δυνατότητα άσκησης αίτησης επανελέγχου υφίσταται για ορισμένες περιπτώσεις αποφάσεων (αποκλεισμός προσωπικού προφίλ, σελίδας ή ομάδας, καθώς και αποκλεισμός αναρτήσεων που αφαιρούνται λόγω γυμνού, σεξουαλικής δραστηριότητας, εκφράσεων μίσους ή απεικόνισης βίας)²¹ και η οποία εξετάζεται από τις εξειδικευμένες ομάδες λειτουργίας της Κοινότητας (Community Operations teams)²².

3. Πώς ελέγχεται η εφαρμογή των κανόνων;

A. Η ίδρυση του Εποπτικού Συμβουλίου – Εφαρμοστέοι κανόνες

Έπειτα από μία σειρά σκανδάλων που ανέδειξαν την ανεπάρκεια της εταιρείας να λάβει δράση κατά φαινομένων παραπληροφόρησης, πολιτικής χειραγώγησης και αναταραχών²³ η εταιρεία Metaverse, εμπνεόμενη από ένα σύντομο σημείωμα του καθηγητή Νομικής Noah Feldman²⁴, που εμπειρείχε την ιδέα συγκρότησης ενός «Ανώτατου Δικαστηρίου του Facebook», προχώρησε στη συγκρότηση του Εποπτικού Συμβουλίου²⁵, ενός οργάνου προοριζόμενου να κρίνει για τη συμβατότητα των αποφάσεων της εταιρείας Metaverse βάσει αποκλειστικά της lex Facebook, ήτοι με βάση των πολιτικών περιεχομένου της πλατφόρμας και των αξιών της²⁶.

B. Οι Αρμοδιότητες του Εποπτικού Συμβουλίου

Σύμφωνα με τον Εσωτερικό Κανονισμό του Εποπτικού Συμβουλίου (Bylaws)²⁷, το νέο αυτό όργανο διαθέτει αρμοδιότητα επί αιτήσεων επανεξέτασης (request for review) για αποφάσεις επί περιεχομένου που λαμβάνει η Metaverse. Την αρμοδιότητα αυτή του Συμβουλίου ενεργοποιεί

πάροχοι υποχρεούνται σε απόσυρση περιεχομένου κατόπιν απόφασης αρμόδιας εθνικής αρχής ή κατόπιν πληροφόρησής τους με οποιοδήποτε τρόπο για το παράνομο περιεχόμενο (άρθ. 14, παρ. 1), βλ. Χ. Ανθόπουλο, *Ψηφιακές πλατφόρμες και έλεγχος*, ό.π., σελ. 21-22. Στη διαδικασία ενώπιον του Facebook, η φερόμενη ως παραβιαστικού περιεχομένου δημοσίευση παραμένει αναρτημένη μέχρι τη λήψη της σχετικής απόφασης, βλ. Κ. Klonick, *The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression*, Yale Law Journal, τ. 129, σελ. 2437, 30.06.2020, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 06.10.2021), σελ. 2433.

²⁰ Οι κριτές επί του περιεχομένου χωρίζονται σε τρία επίπεδα ιεραρχικά οργανωμένα, βλ. Κ. Klonick, *The New Governors*, ό.π., σελ. 1639-1641.

²¹ Ειδικές διαδικασίες ακολουθούνται για παραβίαση σημάτων και δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, *How to Appeal, Facebook Appeals*, Onlinecensorship.org, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

²² Βλ. Κ. Klonick, *The New Governors*, ό.π., σελ. 1648.

²³ Πρόκειται για τα σκάνδαλα που αφορούσαν τον ρόλο του Facebook στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές του 2016, στη διαρροή δεδομένων στην Cambridge Analytica, στο δημοψήφισμα για το Brexit και στην εθνοκάθαρση της μουσουλμανικής κοινότητας των Ροχίνγκια στη Μιανμάρ, βλ. αντί άλλων Κ. Klonick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2441-2448.

²⁴ *Harvard Law professor plays instrumental role in creation of Facebook's content oversight board*, Harvard Law Today, 27.06.2019, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022).

²⁵ Για το χρονικό της ίδρυσης βλ. *Shaping the Board*, βλ. προηγούμενως, υποσημ. 7.

²⁶ Άρθ. 2, παρ. 2 Χάρτη του Εποπτικού Συμβουλίου, *Oversight Board Charter*, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 08.10.2021).

²⁷ *Oversight Board Bylaws*, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 08.10.2021).

είτε ο ενδιαφερόμενος χρήστης είτε η ίδια η εταιρεία, η οποία μπορεί να θέσει και γενικότερα ερωτήματα διαχείρισης περιεχομένου. Πάντως, ανεξαρτήτως του ποιος υποβάλλει την αίτηση, το Συμβούλιο επιλέγει κατ' ευχέρεια ποιες αιτήσεις θα εξετάσει, με κριτήριο τον «πilotικό» χαρακτήρα της υπόθεσης²⁸.

Περαιτέρω, η εταιρεία δύναται να ζητεί από το Συμβούλιο γνώμη για ζητήματα που αφορούν τις πολιτικές περιεχομένου (request policy guidance)²⁹, καθώς και να υποβάλλει αιτήσεις ταχείας εξέτασης (expedited review) για επείγουσες περιπτώσεις όπου το υπό κρίση περιεχόμενο μπορεί να επιφέρει άμεσες πραγματικές συνέπειες³⁰.

Γ. Διαδικασία προσφυγής των χρηστών και λήψης της απόφασης

α. Ως προς τις προϋποθέσεις «παραδεκτού». Οι προσβαλλόμενες αποφάσεις πρέπει να αφορούν μόνο περιεχόμενο απλοποιημένης μορφής, δηλαδή να πρόκειται περί δημοσίευσης, φωτογραφίας, video ή σχολίου στο Facebook ή στο Instagram³¹. Δεν προσβάλλονται αποφάσεις που αφορούν σύνθετο περιεχόμενο, όπως απομάκρυνση προφίλ χρήστη, ομάδας ή σελίδας, ούτε και αποφάσεις άρνησης απομάκρυνσης, δηλαδή διατήρησης περιεχομένου στην πλατφόρμα³².

Η προηγούμενη εξάντληση της «ενδικοφανούς»³³ διαδικασίας αίτησης επανελέγχου ενώπιον του Facebook, η οποία έχει απορριφθεί, συνιστά προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής³⁴.

Ενεργητικά νομιμοποιείται να ασκήσει προσφυγή εκείνος ο οποίος ανάρτησε τη δημοσίευση ή τρίτος ο οποίος υπέβαλε την αίτηση επανεξέτασης στη Metaverse, εφόσον εξακολουθεί να διατηρεί ενεργό λογαριασμό³⁵.

Η προθεσμία άσκησης της προσφυγής είναι δεκαπέντε (15) ημέρες από την τελική απόφαση της Metaverse³⁶, η δε κατάθεση διενεργείται ηλεκτρονικά μέσω της ιστοσελίδας του Συμβουλίου³⁷.

β. Λόγος προσφυγής είναι αποκλειστικά η παραβίαση των πολιτικών περιεχομένου του Facebook, και ποτέ η κρίση περί παραβίασης ή μη συμμόρφωσης σε νόμο κράτους³⁸.

γ. Με την κατάθεση της προσφυγής εκκινεί η διαδικασία ενώπιον του Εποπτικού Συμβουλίου.

Κατ' αυτήν, οι χρήστες δύνανται να υποβάλουν υπόμνημα ενώπιον του οργάνου εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους θεωρούν εσφαλμένη την απόφαση της Metaverse και για τους οποίους η υπόθεσή τους θα πρέπει να επιλεγεί προς εκδίκαση. Παράλληλα, προσδιορίζουν τη γλώσσα και τη χώρα την οποία αφορά η υπόθεση³⁹.

Το Εποπτικό Συμβούλιο επιλέγει κατ' ευχέρεια τις υποθέσεις που θα εξετάσει με σχετική από-

²⁸ Άρθ. 2, παρ 1, εδάφ. δ' - ε' Χάρτη.

²⁹ Άρθ. 3, παρ. 7.3 Χάρτη.

³⁰ Άρθ. 3, παρ. 7.2 Χάρτη και άρθ. 2, παρ. 2.1.2 Bylaws.

³¹ Άρθ. 3, παρ. 1.1.1 Bylaws.

³² Ο Χάρτης (άρθ. 2, παρ. 1) περιέλαβε με μεγαλύτερη ευρύτητα τα καθ' ύλην αντικείμενα προς εξέταση, βλ. K. Klönick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2470. Το άρθ. 3, παρ. 1.1.2 Bylaws προβλέπει τη μελλοντική επέκταση του πεδίου των προσβαλλομένων αποφάσεων.

³³ Όπως τη χαρακτηρίζει ο Π. Παυλόπουλος, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*, ό.π., σελ. 14.

³⁴ Άρθ. 2, παρ. 1 Χάρτη και άρθ. 3, παρ. 1 Bylaws.

³⁵ Άρθ. 3, παρ. 1 Bylaws.

³⁶ Άρθ. 3, παρ. 1.1 Bylaws.

³⁷ Άρθ. 3, παρ. 1.2 Bylaws.

³⁸ Άρθ. 7 Χάρτη και άρθ. 3 παρ. 1.1 Bylaws.

³⁹ Άρθ. 3, παρ. 1.2.1 Bylaws.

φαση της πενταμελούς Επιτροπής Επιλογής Υποθέσεων (Case Selection Committee), η οποία αποφασίζει σχετικά εντός εξήντα ημερών από την υποβολή της προσφυγής⁴⁰.

Αν η υπόθεση επιλεγεί, ενημερώνονται ο προσφεύγων και η εταιρεία⁴¹, ενώ επιπλέον συστήνεται η πενταμελής Επιτροπή που θα κρίνει επ' αυτής. Εξ αυτών τα τέσσερα μέλη καθορίζονται τυχαία και το πέμπτο επιλέγεται με βάση την περιοχή την οποία κατ' αρχήν επηρεάζει το υπό κρίση περιεχόμενο⁴², χωρίς ωστόσο να γίνονται γνωστά στο κοινό τα ονόματά τους, διαφυλαττομένης της ανωνυμίας τους⁴³.

Το υλικό της υπόθεσης συγκεντρώνεται από την πενταμελή Επιτροπή, η οποία μπορεί να διεξάγει έρευνα αναζητώντας τη συνδρομή τρίτων (ακαδημαϊκών, γλωσσολόγων και άλλων ειδικών)⁴⁴, ώστε να διακριβωθεί το εκάστοτε πλαίσιο (context) του κρινόμενου περιεχομένου. Η Metaverse παρέχει στο Συμβούλιο όλες τις απαραίτητες πληροφορίες με τον φάκελο της υπόθεσης, τηρουμένου του απορρήτου ιδιωτικότητας ή απορρήτου εθνικού νόμου⁴⁵. Η διαδικασία είναι αποκλειστικά έγγραφη⁴⁶ και η διαβούλευση της υπόθεσης μη δημόσια⁴⁷.

δ. Για τη λήψη της απόφασης ακολουθούνται τουλάχιστον δύο στάδια.

Κατά το πρώτο, η απόφαση λαμβάνεται κατά κανόνα εντός ενενήντα ημερών από την επιλογή της υπόθεσης προς εξέταση⁴⁸ από την πενταμελή Επιτροπή απαρτία όλων των μελών με consensus, άλλως, με πλειοψηφία. Η μειοψηφία καταγράφεται. Επιπλέον, η απόφαση είναι γραπτή και περιλαμβάνει πλήρη αιτιολόγηση. Κατ' ευχέρεια του Συμβουλίου, είναι δυνατό να περιλαμβάνονται συμβουλευτικές συστάσεις για τις πολιτικές περιεχομένου (policy advisory statement), τις οποίες θα λαμβάνει υπόψη η Metaverse για τη μελλοντική τους διαμόρφωση⁴⁹.

Κατά το δεύτερο στάδιο, η απόφαση παραπέμπεται ενώπιον της Ολομέλειας του Εποπτικού Συμβουλίου, η οποία θα πρέπει να την εγκρίνει κατά πλειοψηφία. Αν η απόφαση εγκριθεί, δημοσιεύεται στον ιστότοπο του Συμβουλίου⁵⁰. Εάν δεν εγκριθεί, συγκροτείται εκ νέου πενταμελής Επιτροπή ώστε να επανεξετάσει την υπόθεση⁵¹.

ε. Η Metaverse υπέχει υποχρέωση συμμόρφωσης στην απόφαση του Εποπτικού Συμβουλίου, η οποία είναι δεσμευτική⁵² και εφαρμοστέα εντός επτά (7) ημερών από τη δημοσίευσή της⁵³. Επίσης, η Metaverse μπορεί να εφαρμόζει την απόφαση σε όμοιες υποθέσεις, εφόσον τούτο παρίσταται λειτουργικά και τεχνικά εφικτό. Όταν η απόφαση περιλαμβάνει και οδηγίες

⁴⁰ Άρθ. 1, παρ. 3.1.2 Bylaws.

⁴¹ Άρθ. 2, παρ. 1, τελευταίο εδάφιο Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.1.2 Bylaws.

⁴² Αυτές οι περιοχές είναι επτά (7): ΗΠΑ και Καναδάς, Λατινική Αμερική και Καραϊβική, Ευρώπη, Υποσαχάρια Αφρική, Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, Κεντρική και Νότια Ασία, περιφέρεια Ασίας Ειρηνικού και Ωκεανία, άρθ. 1, παρ. 1.4.1 Bylaws.

⁴³ Άρθ. 3, παρ. 2, εδάφ. γ' Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.1.3 Bylaws.

⁴⁴ Άρθ. 1, παρ. 3.1.4 Bylaws.

⁴⁵ Άρθ. 1, παρ. 3.1.5 Bylaws και 3, παρ. 3 Χάρτη.

⁴⁶ Βλ. Κ. Klonick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2472.

⁴⁷ Βλ. άρθ. 1, παρ. 3.1.6 Bylaws.

⁴⁸ Άρθ. 1, παρ. 3.1 Bylaws.

⁴⁹ Άρθ. 3, παρ. 4 Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.1.7 Bylaws.

⁵⁰ Άρθ. 3, παρ. 6 Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.2 Bylaws.

⁵¹ Άρθ. 3, παρ. 7.1 Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.1.8 Bylaws.

⁵² Εκτός εάν η συμμόρφωση θα παραβίαζε τυχόν νομική διάταξη εθνικού δικαίου, βλ. άρθ. 4 Χάρτη.

⁵³ Άρθ. 2, παρ. 2.3.1 Bylaws.

επί πολιτικών περιεχομένου, κατά το μέρος εκείνο η απόφαση έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα. Εντούτοις, η Metaverse θα πρέπει να τις λαμβάνει υπόψη κατά τη διαδικασία αλλαγής των πολιτικών και υποχρεούται να δημοσιοποιεί τις δράσεις τις οποίες έλαβε βάσει αυτών εντός τριάντα ημερών από την απόφαση⁵⁴.

Δ. Αποτίμηση της τώρα «νομολογίας» του Εποπτικού Συμβουλίου

Από τις 28.01.2021 έως τον χρόνο συγγραφής της παρούσας (28.09.2022) το Εποπτικό Συμβούλιο έχει δημοσιεύσει συνολικά είκοσι οκτώ (28) αποφάσεις, από την επισκόπηση των οποίων μπορεί να εκτιμηθεί η πραγματική λειτουργία του. Η θεματολογία των εκδοθεισών αποφάσεων σχετίζεται με τους Όρους της Κοινότητας για τις Εκφράσεις Μίσους⁵⁵, τα Επικίνδυνα Άτομα και Οργανώσεις⁵⁶, τη Βία και Υποκίνηση⁵⁷, τις Γυμνές Εικόνες και τη Σεξουαλική Δραστηριότητα Ενηλίκων⁵⁸, τον Εκφοβισμό και Παρενόχληση⁵⁹, τα Ελεγχόμενα Αγαθά⁶⁰ και το Βίαιο και σκληρό περιεχόμενο⁶¹.

Εξ αυτών, μόνο στις επτά το Συμβούλιο επικύρωσε την απόφαση της πλατφόρμας, ενώ στις υπόλοιπες έταξε την αποκατάσταση ή την απόσυρση των δημοσιεύσεων, άρχισε δε να κάνει πολύ σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση ελέγχου της ανέλεγκτης μέχρι πρότινος πλατφόρμας⁶²,

⁵⁴ Άρθ. 4 Χάρτη και άρθ. 2, παρ. 2.3.2 Bylaws.

⁵⁵ 2020-002-FB-UA (προσβλητικές δηλώσεις στη Μυανμάρ απέναντι σε μουσουλμάνους), 2020-003-FB-UA (υποτιμητική ορολογία για Αζέρους), 2021-002-FB-UA (το μαύρο μακιγιάζ ως ρατσιστική πρακτική στο ολλανδικό έθιμο του «Μαύρου Πητ»), 2021-005-FB-UA (σατιρικό two-buttons meme για άσκηση κριτικής στην πολιτική της Τουρκίας περί της γενοκτονίας των Αρμενίων), 2021-007-FB-UA (υβριστική φρασεολογία κατά του κινεζικού λαού για την καταδίκη της Κίνας στα γεγονότα στη Μυανμάρ), 2021-010-FB-UA (βίντεο διαδηλώσεων στην Κολομβία με υβριστικό λεξιλόγιο κατά του Προέδρου), 2021-011-FB-UA (χρήση ρατσιστικής ορολογίας κατά μαύρων στη Ν. Αφρική, για την ανάδειξη κοινωνικοπολιτικών ζητημάτων), 2021-014-FB-UA (κατηγορίες εναντίον των Τιγκράι για βαρβαρότητες στην Αιθιοπία), 2021-012-FB-UA (δημοσίευση με ινδιάνικο κολιέ για τους Ινδιάνους στην Καμλουπς), 2022-001-FB-UA (διατήρηση δημοσίευσης βίντεο καρτούν της Disney με παρομοίωση Σέρβων με ποντίκια), 2022-003-IG-UA (δημοσίευση λίστας αραβικών λέξεων δηλωτικών θηλυπρέπειας).

⁵⁶ 2020-005-FB-UA (παράθεση λεγομένων του Γκαίμπελς περί προπαγάνδας), 2021-003-FB-UA (κατηγορίες στην διάλεκτο παντζάμπι εναντίον της Κυβέρνησης ότι συνεργάζεται με εθνικιστική οργάνωση), 2021-001-FB-FBR (αποκλεισμός του π. Προέδρου των ΗΠΑ Τραμπ), 2021-006-IG-UA (υπεράσπιση των δικαιωμάτων των κρατουμένων – υπόθεση Οτσαλάν), 2021-009-FB-UA (αναπαραγωγή είδησης για απειλές βίας μίας πτέρυγας της Χαμάς), 2022-005-FB-UA (αναπαραγωγή είδησης επαναλειτουργίας γυναικείων σχολών εκπαίδευσης από το καθεστώς των Ταλιμπάν), 2022-004-FB-UA (καρτούν για την αστυνομική βία στην Κολομβία).

⁵⁷ 2020-006-FB-FBR (κριτική στη γαλλική κυβέρνηση για μη χορήγηση υδροξυλωροκίνης), 2020-007-FB-FBR (χρήση meme ως υποκρυπτόμενη απειλή βίας εναντίον των «απίστων» και του Μακρόν), 2021-008-FB-FBR (δημοσίευση υγειονομικού δημόσιου φορέα της Βραζιλίας περί αμφισβήτησης της αποτελεσματικότητας μέτρων κατά του COVID-19).

⁵⁸ 2020-004-IG-UA (φωτογραφίες με ακάλυπτες γυναικείες θηλές στα πλαίσια εκστρατείας για τον καρκίνο του μαστού), 2021-016-FB-FBR (δημοσίευση λεπτομερειών για εγκλήματα σεξουαλικής βίας).

⁵⁹ 2021-004-FB-UA (υποτιμητικός χαρακτηρισμός χρήστη με αφορμή σχόλιο για διαμαρτυρίες υπέρ του Ρώσου ηγέτη της αντιπολίτευσης Αλεξέι Ναβάλνι).

⁶⁰ 2021-015-FB-UA (δημοσίευμα αναζήτησης συμβουλών για το σκεύασμα Adderall), 2021-013-IG-UA (δημοσίευμα περί ψυχοτρόπου σκευάσματος που χρησιμοποιείται σε θρησκευτικές τελετές).

⁶¹ 2022-002-FB-MR (βίντεο με βίαιο τραυματισμό πολίτη στο Σουδάν).

⁶² Σύμφωνα με το πρώτο ετήσιο report του Συμβουλίου, η εταιρεία φαίνεται να συμμορφώνεται με τις περισσότερες συστάσεις που της έχουν απευθυνθεί, *Oversight Board publishes first Annual Report*, 22.06.2022, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 28.09.2022).

και στη δημοσιοποίηση άγνωστων πτυχών λειτουργίας της, ανάγοντας σε βασική προτεραιότητα του τη διαφάνεια της λειτουργίας του και την αναλογικότητα των περιορισμών⁶³.

Παρά δε τον πολύ περιορισμένο αριθμό αποφάσεων σε σχέση με τον τεράστιο όγκο των προσφυγών, σε σχεδόν όλες τις αποφάσεις συμπεριέλαβε συστάσεις προς την εταιρεία για αλλαγές επί των πολιτικών περιεχομένου, οι οποίες είναι σημαντικές για την αποφυγή επανάληψης των ίδιων σφαλμάτων από την πλατφόρμα.

III. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΡΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΣΤΑ ΜΚΔ

Η ελευθερία της έκφρασης, χάριν προστασίας της οποίας προορίστηκε το Εποπτικό Συμβούλιο, συνιστά εκτός από μέσο αυτοπραγμάτωσης του ατόμου λυδία λίθο της λειτουργίας της Δημοκρατίας. Γι' αυτό, κατά τη νομολογία⁶⁴ και τη θεωρία⁶⁵, είναι ένα δικαίωμα ατομικό αλλά και πολιτικό. Σε όλα τα φιλελεύθερα Συντάγματα προστατεύεται, τόσο στην Αμερική (1η Τροπολογία Συντάγματος ΗΠΑ) όσο και στην Ευρώπη (πρβλ. άρθ. 5 Θεμελιώδους Νόμου της Γερμανίας, άρθ. 14 Σ. μαζί με την προστασία του Τύπου και άρθ. 5Α παρ. 1 Σ. για την παθητική του διάσταση ως δικαίωμα πληροφόρησης), ενώ κατοχυρώνεται σε όλες τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων (άρθ. 11 ΕΣΔΑ, άρθ. 10 ΧΘΔΕΕ, άρθ. 19 ΔΣΑΠΔ). Η με διαφορετικό τρόπο ανά έννομη τάξη συνταγματική κατοχύρωση και ερμηνεία του δικαιώματος αντανακλά τις διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές του κάθε πλαισίου εντός του οποίου εφαρμόζεται.

Τα ΜΚΔ, ως μία παγκόσμια πλατφόρμα διάδρασης μεταξύ χρηστών από εντελώς διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα, κλήθηκαν να υπερκεράσουν τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των επιμέρους αντιλήψεων περί των ορίων της έκφρασης και να θέσουν ενιαίους παγκόσμιους κανόνες. Ωστόσο, η ετερογένεια του πραγματικού κόσμου, ήτοι οι διαφορετικές ανά την υφήλιο νομικές και κοινωνικές αντιλήψεις ως προς το περιεχόμενο και τα όρια της έκφρασης, αντανακλάται αναπόφευκτα και στον ψηφιακό, ο οποίος δεν λειτουργεί αποκομμένα από τον πρώτο. Στα πλαίσια αυτά, ένεκα της ετερογένειας του πραγματικού κόσμου, η απόπειρα θέσης ενιαίων παγκόσμιων κανόνων στον ψηφιακό κόσμο συνιστά εκ της φύσης της ένα ατελές εγχείρημα.

Σε αυτήν την απόπειρα, η lex Facebook εν τη γενέσει της αντανακλούσε κυρίως τις αμερικανικές καταβολές της πλατφόρμας, απηχώντας τις αντιλήψεις περί της ελευθερίας λόγου και τύπου της 1ης Τροπολογίας του Συντάγματος των ΗΠΑ⁶⁶. Στη συνέχεια, η ευρωπαϊκή επιρροή άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο αισθητή, με αποκορύφωμα τις αποφάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου που προσεγγίζουν την ευρωπαϊκή μεθοδολογία⁶⁷.

⁶³ Έτσι οι O. Pollicino/G. De Gregorio/M. Bassini, *Trump's Indefinite Ban: Shifting the Facebook Oversight Board away from the First Amendment Doctrine*, VerfBlog, 11.05.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 15.10.2021).

⁶⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, αρ. 9815/82, *Lingens v. Austria*, 24.06.1986· ΕΔΔΑ, αρ. 5493/72, *Handyside v. the United Kingdom*, 07.12.1976· US Supreme Court, 376 US 254, *New York Times v. Sullivan*, 09.03.1964· US Supreme Court, 274 US 357, *Whitney v. California*, 16.05.1927· ΣτΕ Ολ. 3914/2015, 1901/2014.

⁶⁵ Βλ. Α. Μάνεση, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη 1954-1979*, 1980, σελ. 634· Βλ. Ν. Μαρκόπουλο, «ΑΡΘΡΟ 14 § 1», σε Φ. Σπυρόπουλο/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλο/Γ. Γεραπετρίτη, *Σύνταγμα: Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 310-342, σελ. 249-250· Α. Ασκητή, *Ψηφιακή ελεύθερη έκφραση: κράτος, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και μηχανές αναζήτησης μεταξύ ιδιωτικοποίησης του ελέγχου και ελέγχου του ιδιώτη*, 2020, σελ. 10.

⁶⁶ Βλ. Έτσι ο Α. Koltay, *New Media and Freedom of Expression*, ό.π., σελ. 66.

⁶⁷ Σε αυτό το υβρίδιο ιδιωτικό καθεστώς παγκόσμιας ελευθερίας έκφρασης, απουσιάζει η εισροή του Νοτίου Ημισφαι-

1. Η αντίληψη περί του δικαιώματος έκφρασης σε Ευρώπη και Αμερική

α. Στο ηπειρωτικό ευρωπαϊκό πλαίσιο τα θεωρητικά θεμέλια της ελευθερίας έκφρασης εδράζονται αφενός στην αυτοπραγμάτωση του ατόμου, αφετέρου στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η αποτύπωση του δικαιώματος και η ερμηνεία αυτού ακολουθεί το δικό σχήμα πεδίο προστασίας–προσβολή⁶⁸. Στο πεδίο προστασίας περιλαμβάνεται ένα γενικό πλαίσιο, το οποίο εξειδικεύεται στο στάδιο της ad hoc κρίσης περί του επιτρεπτού ενός περιορισμού. Στην ad hoc κρίση, κατ' αρχήν εξετάζεται ο θεμιτός σκοπός του περιορισμού⁶⁹. Στη συνέχεια, διενεργείται ένας κλιμακωτός έλεγχος αναλογικότητας, ο οποίος περιλαμβάνει την καταλληλότητα, την αναγκαιότητα και τη *stricto sensu* αναλογικότητα⁷⁰. Περιορισμοί του δικαιώματος προκύπτουν είτε άμεσα, από την ίδια τη συνταγματική διάταξη, είτε έμμεσα από άλλες συνταγματικές διατάξεις, και δη από δικαιώματα άλλων, αλλά και από συνταγματικές αξίες και αρχές. Ως αποτέλεσμα, οι δυνάμει περιορισμοί του δικαιώματος είναι αρκετά ευρείς και, κατά το στάδιο της κρίσης περί του επιτρεπτού του περιορισμού, παρεισφρέουν συλλογικές αξίες, κρατικοί σκοποί, αξίες της κοινότητας⁷¹. Επειδή δε, το κέντρο βάρους της διαδικασίας ερμηνείας δίδεται στο στάδιο ελέγχου του επιτρεπτού του περιορισμού, η στάθμιση αξιών και συμφερόντων είναι προσανατολισμένη στη συγκεκριμένη περίπτωση (*in concreto*), γεγονός που δίνει μεγαλύτερη ευχέρεια στον δικαστή⁷².

Υπό το πρίσμα αυτό, στο ευρωπαϊκό περιβάλλον, πρακτικά, η ελευθερία έκφρασης θεμιτώς περιορίζεται νομοθετικά τόσο για λόγους προστασίας της προσωπικότητας και ειδικότερα της τιμής και της υπόληψης του προσβαλλομένου προσώπου⁷³, της ιδιωτικότητας⁷⁴, όσο και για λόγους διαφύλαξης της δημόσιας τάξης⁷⁵, με χαρακτηριστικότερη την ποινικοποίηση του μισαλλόδοξου λόγου κατά συγκεκριμένων ομάδων ή προσώπων και της άρνησης εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας⁷⁶.

β. Από την άλλη, στην αμερικανική έννομη τάξη στα θεωρητικά θεμέλια του δικαιώματος δίδεται προτεραιότητα στην εύρεση της αλήθειας και στον πλουραλισμό. Η κλασική ρητορική περί της ελευθερίας έκφρασης την τοποθετεί σε εξέχουσα θέση στην αξιακή ιεραρχία, ανάγοντάς την σε «πολιτιστικό σύμβολο»⁷⁷, ενώ η παραδοσιακή γραμματική ερμηνεία της 1ης Τροπολογίας την υπο-

ρίου, βλ. Κ. Κlonick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2437.

⁶⁸ Πρβλ. Β. Χρήστου, *Ελευθερία της έκφρασης. Όψεις της δογματικής και της θεωρητικής της σύλληψης στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής*, ΤοΣ, τ. 2, 2007, σελ. 345-394.

⁶⁹ Βλ. άρθ. 10, παρ. 2 ΕΣΔΑ.

⁷⁰ Για τους περιορισμούς και τους περιορισμούς των περιορισμών στην ελληνική έννομη τάξη βλ. Σπ. Βλαχόπουλο, «Γενική Θεωρία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων», σε Σπ. Βλαχόπουλο, *Θεμελιώδη Δικαιώματα*, σελ. 1-30, 2017, σελ. 20 επ.

⁷¹ Πρβλ. Β. Χρήστου, *Ελευθερία της έκφρασης*, ό.π., σελ. 348-349.

⁷² Γ' αυτό άλλωστε ως προερμηνευτική επιλογή, ισχύει η αρχή *in dubio pro libertate*, πρβλ. Β. Χρήστου, ό.π., σελ. 363-364.

⁷³ Πρβλ. άρθ. 57 επ. ΑΚ για προσβολή της προσωπικότητας και άρθ. 361 362, 363 ΠΚ για εξύβριση και δυσφήμιση. Βλ. όμως και τη νομολογία του ΕΔΔΑ που συνυπολογίζει κατά την εξισορρόπηση των δικαιωμάτων το συμφέρον της ανοικτής πολιτικής και δημόσιας συζήτησης και το δικαίωμα πληροφόρησης του κοινού, εφαρμόζοντας ως κριτήριο το κατά πόσον ο προσβαλλόμενος είναι πολιτικό ή εν γένει δημόσιο πρόσωπο, βλ. *Lingens v. Austria*, ό.π.· ΕΔΔΑ, αρ. 47/1991/299/370, *Thorgeirson v. Iceland*, 28.05.1992.

⁷⁴ Βλ. GDPR και ιδίως το δικαίωμα στη λήθη του άρθ. 17.

⁷⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, αρ. 23462/94, *Arslan v. Turkey*, 08.07.1999· ΕΔΔΑ, αρ. 28635/95, *Aksoy v. Turkey*, 10.01.2001.

⁷⁶ Βλ. απόφαση–πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της ΕΕ, καθώς και άρθ. 6 AVMS Directive.

⁷⁷ Βλ. Β. Χρήστου, *Ελευθερία της έκφρασης*, ό.π., σελ. 345-346.

λαμβάνει ως ένα απόλυτο, ανεπιφύλακτο δικαίωμα⁷⁸. Η απόλυτη θέση έχει πλέον σχετικοποιηθεί, ωστόσο, εκ του αποτελέσματος δεν έχει χάσει τα ερείσματά της.

Μεθοδολογικά, για την κρίση περί συνταγματικότητας ενός περιορισμού της έκφρασης, η στάθμιση αξιών δεν διενεργείται *in concreto* αλλά αφηρημένα. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ αποδίδει βαρύνουσα σημασία στην εκ των προτέρων συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος, μέσω κατηγοριοποιήσεων⁷⁹, οι οποίες περιλαμβάνουν τη διάκριση των περιορισμών σε τυπικά ουδέτερους ή περιορισμούς περιεχομένου, τη διάκριση μεταξύ λόγου-πράξης με κριτήριο τη δυνατότητα πρόκλησης βέβαιου και άμεσου κινδύνου (*clear and present danger*)⁸⁰ και τις διακρίσεις πολιτικού, διαφημιστικού/εμπορικού και κυδαίου λόγου. Καθένα είδος εκ των τριών τελευταίων προστατεύεται σε διαφορετική ένταση, κατά φθίνουσα σειρά. Ο διενεργούμενος, ακολούθως, έλεγχος αναλογικότητας δεν αφήνει πολλά περιθώρια στάθμισης και ποικίλλει σε ένταση (στοιχειώδης, ενδιάμεσος ή αυστηρός), ανάλογα με το επίπεδο προστασίας της καθεμίας εκ των αναφερθεισών κατηγοριοποιήσεων και αναλόγως του είδους του περιορισμού. Έτσι, σε αυστηρό έλεγχο (*strict scrutiny*) υποβάλλονται οι περιορισμοί περιεχομένου που αφορούν στον πολιτικό λόγο, με αποτέλεσμα σε αυτές τις περιπτώσεις να αναμένεται η κατά κανόνα αντισυνταγματικότητά τους⁸¹. Σε ενδιάμεσο έλεγχο (*intermediate scrutiny*)⁸² υποβάλλονται τα άλλα δύο είδη λόγου (διαφημιστικός/εμπορικός και κυδαίος). Τέλος, αν πρόκειται για τυπικά ουδέτερο περιορισμό, αρκεί ένας στοιχειώδης έλεγχος ορθολογικότητας (*rational basis test*), με τα αναμενόμενα συνήθως αποτελέσματα.

Στην πράξη, η ενημερωτική αξία του λόγου (*newsworthiness*) και άρα η ελευθερία της έκφρασης βαρύνουν περισσότερο από άλλες συνταγματικές αξίες, δεδομένης τόσο της έλλειψης ρητής συνταγματικής προστασίας της ιδιωτικότητας (κατοχυρώνεται μόνο απέναντι στο Κράτος)⁸³, όσο και της γενικότερης αντίληψης που θέλει και τον μισαλλόδοξο ή ψευδή λόγο να έχει τη θέση του στην αγορά των ιδεών⁸⁴.

2. Από τις αμερικανικές καταβολές της *lex Facebook* στις ευρωπαϊκές τάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου

Το κανονιστικό πλαίσιο της *lex Facebook* είχε αρχικά ως άξονα την αμερικανική αντίληψη περί ελευθερίας του λόγου. Εξ ου η προεξάρχουσα θέση της Φωνής μεταξύ των διακηρυγμένων Αξιών

⁷⁸ Πρόκειται για ερμηνεία που υποστήριξε με ζέση ο δικαστής H. Black, βλ. A. Koltay, *New Media and Freedom of Expression*, ό.π., σελ. 24.

⁷⁹ Για τις κατηγοριοποιήσεις του λόγου και τον έλεγχο αναλογικότητας σε κάθε μία από αυτές βλ. A. Koltay, ό.π., σελ. 24-25· Β. Χρήστου, *Ελευθερία της έκφρασης*, ό.π. σελ. 354 επ.

⁸⁰ Βλ. A. Koltay, ό.π., σελ. 16-20. Τα *fighting words* εκφεύγουν του προστατευόμενου πεδίου έκφρασης, βλ. US Supreme Court, 315 US 568, *Chaplinsky v. New Hampshire*, 05.02.1942. Η λίστα με τις εκφράσεις εκτός πεδίου προστασίας, με τον καιρό έχει υποστεί αξιοσημείωτες αλλαγές. Τα *fighting words* πλέον περιορίζονται σε περιπτώσεις που ο λόγος κατατείνει σε *clear and present danger*, βλ. US Supreme Court, 395 US 444, *Brandenburg v. Ohio*, 09.06.1969· US Supreme Court, 567 US 709, *The United States v. Alvarez*, 28.06.2012.

⁸¹ Επιτρέπονται μόνο για εξυπηρέτηση επιτακτικού συμφέροντος, το οποίο δε θα μπορούσε να ικανοποιηθεί αλλιώς.

⁸² Αυτό το είδος ελέγχου, κατά την Β. Χρήστου, *Ελευθερία της έκφρασης*, ό.π., σελ. 361, προσομοιάζει στο ευρωπαϊκό μοντέλο.

⁸³ Βλ. A. Koltay, *New Media and Freedom of Expression*, ό.π., σελ. 32-33.

⁸⁴ Βλ. Γ. Καραβοκύρη, *Η ελευθερία της έκφρασης ως ελευθερία της προσβολής*, ΕφΔΔ, τ. 4, 2011, σελ. 598-613.

της. Εν συνεχεία, η πλατφόρμα αναγκάστηκε να περιορίσει τον διακινούμενο λόγο χάριν προστασίας τρίτων, προσεγγίζοντας έτσι τα ευρωπαϊκά standards του δικαιώματος⁸⁵.

Όσον αφορά τη «νομολογία» του Εποπτικού Συμβουλίου, εντοπίζονται πολλές από τις κατηγοριοποιήσεις της 1^{ης} Τροπολογίας, με το Συμβούλιο να αναγνωρίζει την σημασία του πολιτικού λόγου και να του απονέμει αυξημένη προστασία⁸⁶. Επίσης, αποδίδει βαρύνουσα σημασία στην ενημερωτική αξία (newsworthiness) μιας δημοσίευσης⁸⁷ και εφαρμόζει το δόγμα του «clear and present danger» για την κρίση περί του εάν το περιεχόμενο μίας δημοσίευσης προστατεύεται ή όχι από τη Φωνή⁸⁸.

Ωστόσο, η ακολουθούμενη από το Συμβούλιο μέθοδος κατάστρωσης του συλλογισμού προσεγγίζει περισσότερο το ευρωπαϊκό μοντέλο⁸⁹. Η μεθοδολογία που αποτυπώνεται στις αποφάσεις περιλαμβάνει την σε πρώτο χρόνο εξέταση της «νομιμότητας» του περιορισμού, με την αναζήτηση ύπαρξης σαφούς προηγούμενης πρόβλεψης, γεγονός που φέρνει στο προσκήνιο την απαίτηση για περισσότερη διαφάνεια. Σε δεύτερο χρόνο, προβαίνει σε έλεγχο του θεμιτού σκοπού του περιορισμού και της αναλογικότητας αυτού, κατά το πρότυπο της ευρωπαϊκής μεθοδολογίας. Η Φωνή έχει μεν προεξάρχουσα σημασία χωρίς όμως a priori αξιολογική ανωτερότητα. Η στάθμιση διενεργείται in concreto με συνυπολογισμό των σκοπών του χρήστη⁹⁰, καθώς και του εκάστοτε πολιτικού και πολιτιστικού συγκείμενου εκφοράς (context)⁹¹, υπό τη βάση του οποίου τίθενται οι προαναφερθείσες κατηγορίες του πολιτικού λόγου⁹² και της ενημερωτικής αξίας⁹³.

Αποτιμώντας τις επιρροές, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, παρά την όποια διαπίστωση περί ευρωπαϊκού συνταγματικού επεκτατισμού, η αρχή της αναλογικότητας μπορεί πράγματι να αποδειχθεί εξαιρετικά βοηθητική στο παγκόσμιο ψηφιακό περιβάλλον όπου, δεδομένης της ανομοιογένειας των επιμέρους αντιλήψεων, είναι αδύνατο να γίνουν αφηρημένες σταθμίσεις. Και τούτο διότι επιτρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη στάθμιση το πολιτικό και πολιτισμικό συγκείμενο, αναλόγως του οποίου ο λόγος επιτελεί διαφορετική λειτουργία ακόμη και εάν πρόκειται

⁸⁵ Συχνά τα ΜΚΔ κλήθηκαν να ενσωματώσουν εθνικούς (και κοινοτικούς) κανόνες στη ρυθμιστική τους πολιτική ανά χωρική επικράτεια ή γενικώς. Αυτό συνέβη π.χ. για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ή της παιδικής πορνογραφίας, αλλά και να συμμορφωθούν στο περιεχόμενο δικαστικών αποφάσεων, βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-18/18, *Glawischnig-Piesczek v. Facebook Ireland Limited*, 03.10.2019. Η ευρωπαϊκή επιρροή στη διαμόρφωση των δημόσιων Όρων της Κοινότητας είναι εμφανής, βλ. Κ. Klönick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π.

⁸⁶ Βλ. 2021-007-FB-UA (υπόθεση με κριτική για τον ρόλο της Κίνας στη Μιανμάρ), όπου το Συμβούλιο τόνισε τη σημασία του πολιτικού λόγου καθώς και 2021-004-FB-UA (υπόθεση με τις διαδηλώσεις υπέρ του Ναβάλνι), όπου αναγνώρισε τον πολιτικό λόγο ως επίκεντρο της Φωνής.

⁸⁷ Βλ. 2021-010-FB-UA (υπόθεση με διαδηλωτές στην Κολομβία), όπου το Συμβούλιο θεώρησε ότι, λόγω της ενημερωτικής αξίας της δημοσίευσης, δεν δικαιολογούνταν η απομάκρυνσή της λόγω χρήσης υποτιμητικών όρων κατά του Προέδρου και συνέστησε τη συμπερίληψη του εν λόγω κριτηρίου στους δημόσιους Όρους της Κοινότητας.

⁸⁸ Βλ. 2020-006-FB-FBR (υπόθεση με παρακίνηση χρήσης υδροξυκλωροκίνης), 2020-007-FB-FBR (υπόθεση με απειλές κατά του Μακρόν μέσω meme), καθώς και 2021-001-FB-FBR (υπόθεση με Trump).

⁸⁹ Ο. Pollicino/G. De Gregorio/M. Bassini, *Trump's Indefinite Ban*, ό.π.

⁹⁰ Βλ. αναγνώριση του σατιρικού λόγου στην υπόθεση 2021-005-FB-UA με τη χρήση του two-buttons meme προς καυτηριασμό της πολιτικής της Τουρκίας απέναντι στους Αρμένιους.

⁹¹ J. Montero Regules, *The Facebook Oversight Board and Context: Analyzing the first decisions on hate speech*, VerfBlog, 16.02.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 09.10.2021).

⁹² Βλ. 2021-011-FB-UA, στην οποία η χρήση ιδιαζόντως ρατσιστικής ορολογίας κατά μαύρων στη Νότιο Αφρική δεν δικαιολογείτο εκ μόνης της πρόθεσης άσκησης πολιτικοκοινωνικής κριτικής.

⁹³ Στην υπόθεση των διαδηλωτών στην Κολομβία 2021-010-FB-UA, λήφθηκε υπόψη η κατάσταση του Τύπου στη χώρα.

για την ίδια ακριβώς έκφραση. Από τη μία πλευρά, η σχετικοποίηση των κανόνων αναλόγως του περιβάλλοντος εντός του οποίου εφαρμόζονται είναι εκ των ων ουκ άνευ σε μία απόπειρα διαμόρφωσης ενός είδους παγκόσμιου δικαιώματος της ψηφιακής ελευθερίας έκφρασης⁹⁴. Από την άλλη πλευρά, η *in concreto* στάθμιση δύσκολα μπορεί να συμβαδίσει με την ανάγκη ταχύτητας και αποτελεσματικότητας, την οποία αποφέρει η ενιαία μεταχείριση του περιεχομένου, πόσο μάλλον όταν αυτή διενεργείται κατά βάση αυτοματοποιημένα.

3. Οι επιδράσεις της αυτορρύθμισης των ΜΚΔ και της «νομολογίας» του Εποπτικού Συμβουλίου στην ερμηνεία του δικαιώματος έκφρασης

Το καθεστώς αυτορρύθμισης των ΜΚΔ και η νομολογία του Εποπτικού Συμβουλίου σχετικά με το περιεχόμενο και τα όρια της έκφρασης στο παγκόσμιο ψηφιακό περιβάλλον, από τη μία, λαμβάνει επιρροές από διαφορετικές νομικές παραδόσεις, από την άλλη εισφέρει νέα στοιχεία στον τρόπο με τον οποίο η ελευθερία έκφρασης ερμηνεύεται στα συνταγματικά –ή υπερεθνικά– πλαίσια.

Κατ' αρχάς, η θέσπιση και εφαρμογή αυτορρυθμιστικών πολιτικών στα ΜΚΔ επέφερε μεταλλάξεις στη μέχρι παλαιότερα δυαδική φύση του ελέγχου της έκφρασης, όπου εξ ορισμού η λογοκρισία ήταν κρατικής προέλευσης. Πλέον στο ψηφιακό περιβάλλον των ΜΚΔ, στο οποίο κατά βάση διεξάγεται ο δημόσιος (αλλά και ο ιδιωτικός) διάλογος⁹⁵, η άσκηση του δικαιώματος έκφρασης λειτουργεί υπό το τριαδικό σχήμα Κράτος–ΜΚΔ–χρήστης⁹⁶. Ως εκ τούτου, αφενός, η όποια απόπειρα κρατικής ρύθμισης του περιεχομένου του λόγου αναγκαστικά διέρχεται μέσα από τη θεσμική συνεργασία του Κράτους με τα ΜΚΔ, αφετέρου, η συνταγματική απαίτηση προστασίας της έκφρασης απευθύνεται κατ' ουσία σε ιδιωτικούς φορείς που καλούνται να επιτελέσουν μία οιονεί κρατική λειτουργία⁹⁷. Αυτός είναι ο λόγος που προσιδιάζει εν προκειμένω η *τριτενέργεια* του δικαιώματος έκφρασης (όπως και άλλων δικαιωμάτων, όπως το απόρρητο των επικοινωνιών και η προστασία της ιδιωτικής ζωής), η οποία, παρότι προβλέπεται ρητώς σε ορισμένες έννομες τάξεις, όπως στην ελληνική⁹⁸, δεν ισχύει στην αμερικανική. Τη διστακτικότητα πάντως των εθνικών δικαστηρίων να την αναγνωρίσουν⁹⁹ ήρθε να συμπληρώσει η πρακτική του Εποπτικού Συμβουλίου, το οποίο ανέσυρε την εφαρμογή του ΔΣΑΠΔ για τη δέσμευση της πλατφόρμας από τα θεμελιώδη δικαιώματα.

⁹⁴ Αυτός είναι και ο λόγος που το Συμβούλιο τάσσει στις συστάσεις του τη σχετικοποίηση της απολυτότητας κάποιων Όρων της Κοινότητας, με εισαγωγή εξαιρέσεων, βλ. 2020-007-FB-FBR, 2021-005-FB-UA, 2021-07-FB-UA, 2021-008-FB-FBR.

⁹⁵ Βλ. Α.-Μ. Πισκοπάνη, *Facebook, Blogs και δικαιώματα*, ό.π., σελ. 26, η οποία επισημαίνει ότι συχνά συγχέονται τα όρια του δημοσίου με τον ιδιωτικό λόγο.

⁹⁶ Βλ. Α. Ασκητή, *Η μετάβαση από το δυαδικό μοντέλο στο σύγχρονο τρίγωνο της πληροφόρησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης*, ό.π., σελ. 108 επ.

⁹⁷ *Ibidem*, σελ. 109.

⁹⁸ Βλ. άρθ. 25, παρ. 1 εδάφ. γ' Σ.

⁹⁹ Σχετικά με το αμφιλεγόμενο της δέσμευσης των ΜΚΔ από τα συνταγματικά δικαιώματα των χρηστών σε επίπεδο εθνικών δικαστηρίων βλ. Α. Koltay, *New Media and Freedom of Expression*, ό.π., σελ. 186-187, ο οποίος αντιπαραβάλλει την απόφαση του Ανώτερου Περιφερειακού Δικαστηρίου του Μονάχου της Γερμανίας, 18W1294/18, *Themel v. Facebook Ireland*, 24.08.2018 με την απόφαση του Περιφερειακού Δικαστηρίου της Χαϊδελβέργης της Γερμανίας, 1071/18, *User v. Facebook Ireland*, 28.08.2018. Στην πρώτη το Δικαστήριο έκρινε ότι το Facebook δεσμεύεται από το συνταγματικό δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης, ενώ στη δεύτερη ότι η πλατφόρμα ως ιδιωτικός φορέας δεν υποχρεούται να εξασφαλίζει στους χρήστες το δικαίωμα έκφρασης όπως προστατεύεται συνταγματικά.

Ακόμη, στο ψηφιακό περιβάλλον των ΜΚΔ, οι μορφές έκφρασης πολλαπλασιάζονται, δίνοντας τη δυνατότητα έκφρασης, όχι μόνο μέσω της δημοσίευσης πρωτότυπου περιεχομένου, αλλά και μέσω της αναδημοσίευσης, της επιλογής των reactions, follow, της εισαγωγής σχολίων κ.α.¹⁰⁰. Ήδη η νομολογία, σε Αμερική και Ευρώπη, έχει διευρύνει ερμηνευτικά το τι θεωρείται λόγος, αναγνωρίζοντας αυτές τις μορφές έκφρασης¹⁰¹. Η «νομολογία» του Εποπτικού Συμβουλίου κομίζει επίσης τέτοια παραδείγματα, όπως ενδεικτικά με την αντιμετώπιση των meme (αναλόγως του συγκεκριμένου εκφοράς) ως σατιρικού λόγου¹⁰² ή με την ερμηνεία των hashtag¹⁰³.

Τέλος, αναφέρουμε ότι οι αποφάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου έχουν αναδείξει καίριες διαστάσεις της προβληματικής του αυτοματοποιημένου ελέγχου μέσω των αλγορίθμων¹⁰⁴. Τόσο στην υπόθεση με τον καρκίνο του μαστού¹⁰⁵, όσο και στην υπόθεση με το βίντεο στα παντζάμπι¹⁰⁶, το Συμβούλιο έκρινε ότι η λανθασμένη αυτοματοποίηση πλήττει την ελευθερία έκφρασης και μάλιστα πιθανόν σε βάρος συγκεκριμένων ομάδων (όπως οι γυναίκες ή κάποιες μειονότητες). Συναφώς, σχηματοποίησε ως επιμέρους δικαίωμα των χρηστών τον χειροκίνητο έλεγχο του περιεχομένου του λόγου και την αποτελεσματική ανθρώπινη επίβλεψη του αυτοματοποιημένου ελέγχου, απαίτησε δε ως διαδικαστικό δικαίωμα των χρηστών την ενημέρωσή τους όταν η αφαίρεση γίνεται αυτόματα, καθώς και την έγκαιρη επανεξέταση του αυτοματοποιημένου ελέγχου από ανθρώπινο παράγοντα.

4. Προς ένα παγκόσμιο ψηφιακό δικαίωμα έκφρασης;

Οι συγκλίσεις που διενεργούνται σε επίπεδο ψηφιακής αυτορρύθμισης μεταξύ των διαφορετικών αντιλήψεων περί του δικαιώματος έκφρασης σε Ευρώπη και Αμερική και τα νέα στοιχεία που κομίζει η «νομολογία» του Εποπτικού Συμβουλίου δημιουργούν την εύλογη προσδοκία διαμόρφωσης ενός ενιαίου διακρατικού ψηφιακού δικαιώματος έκφρασης, ενός παγκοσμίου διεθνούς δημοσίου δικαίου του Διαδικτύου¹⁰⁷. Εντούτοις, η έλλειψη ενότητας και συνοχής ακόμη και στο εσωτερικό της «οικουμενικής αντίληψης του δυτικού κόσμου», πόσο μάλλον σε επίπεδο χωρών με εντελώς διαφορετικό, μη φιλελεύθερο αξιακό σύστημα, καθιστούν την προοπτική διαμόρφωσης ενός τέτοιου πλαισίου μάλλον δυσχερή¹⁰⁸.

Στο μεταξύ, σε επίπεδο ιδιωτικής διακυβέρνησης του ψηφιακού κόσμου των πλατφορμών, το

¹⁰⁰ Βλ. A. Koltay, ό.π., σελ. 147-149.

¹⁰¹ Για τη θεώρηση του like ως λόγου, βλ. US Court of Appeals for the 4th Circuit, No 12-1671, *Bland v. Robert*, 18.09.2013, αλλά και την πρόσφατη απόφαση ΠΠρΑθ 3667/2020 (Τμ. Ενοχικό) [*Προσβολή προσωπικότητας που συντελείται στο διαδικτυακό τόπο (internet) με καταχωρήσεις σε ηλεκτρονική ιστοσελίδα εφημερίδας*], με παρατ. Ε. Αναστασιάδου, Αθήνα, ΔΙΤΕ (π. ΔιΜΕΕ), τ. 1, 2021, σελ. 93, όπου αξιολογήθηκε νομικά ως προσβλητικός λόγος η χρήση ιδεογραμμάτων (Facebook reactions).

¹⁰² Βλ. 2021-005-FB-UA (υπόθεση two-buttons meme).

¹⁰³ Βλ. 2020-007-FB-FBR (υπόθεση απειλών κατά του Μακρόν).

¹⁰⁴ Η χρήση της αρχής της αναλογικότητας μετριάζει τον αυτοματισμό των αλγορίθμων κατά τον Κ. Γιαννακόπουλο, Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook και η κρυφή γοητεία του ιδιωτικού ψηφιακού συνταγματισμού, ΕφΔΔ, τ. 1, 2021, σελ. 27-33.

¹⁰⁵ 2020-004-IG-UA.

¹⁰⁶ 2021-003-FB-UA.

¹⁰⁷ Βλ. J.-J Lavenue, *Internationalisation ou américanisation du droit public: l'exemple paradoxal du droit du cyberspace confronté à la notion d'ordre public*, Lex Electronica, τ. 11, No 2, 2006, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 01.10.2021).

¹⁰⁸ Έτσι ο Κ. Γιαννακόπουλος, Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook, ό.π., σελ. 32.

εγχείρημα της παγκόσμιας έκφρασης εκ των πραγμάτων προχωρά με όλες τις προβληματικές που τίθενται από άποψη δημοκρατικής νομιμοποίησης για τη δυνατότητα ενός ιδιωτικού φορέα να ρυθμίζει ένα ατομικό και πολιτικό δικαίωμα, χωρίς ουσιαστικό έλεγχο από κρατικούς φορείς, ελεγχόμενου μονάχα περιστασιακά από έναν άλλον –επίσης ανέλεγκτο– ιδιωτικό φορέα, το Εποπτικό Συμβούλιο¹⁰⁹.

IV. Η ΘΕΣΜΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

1. Τι είναι νομικά το Εποπτικό Συμβούλιο;

Θεσμικά, το Εποπτικό Συμβούλιο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συνιστά μία ιδιωτική, ανεξάρτητη μορφή διαιτητικής επίλυσης διαφορών σχετικά με το περιεχόμενο του λόγου σε ορισμένα ΜΚΔ –και με δυνατότητα επέκτασης και σε άλλα¹¹⁰– ιδρυθείσα από την εταιρεία της Metaverse¹¹¹. Ωστόσο, ούτε τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων αποκλείει ώστε να θεωρηθεί ότι αποτρέπεται από τις δίκες, ούτε μέσω συμβιβαστικής (ειρηνικής) λύσης επιδιώκει να ανατάμει τη διαφορά, καθόσον υιοθετεί μία διαδικασία «αντιδικίας»¹¹².

Αν και ως προς τη νομική του φύση πρόκειται περί μίας ιδιωτικού δικαίου εταιρείας περιορισμένης ευθύνης¹¹³ με καταστατικό σκοπό να συνδράμει την εταιρεία στη ρύθμιση περιεχομένου, το Εποπτικό Συμβούλιο αποτελεί de facto τον πιο αποτελεσματικό φορέα προστασίας του δικαιώματος έκφρασης στο ψηφιακό περιβάλλον¹¹⁴, με τις αποφάσεις του να είναι «δεσμευτικές»¹¹⁵ έναντι των πλατφορμών. Η de facto δεσμευτικότητα και η καθολική ισχύς των αποφάσεών του στο πεδίο δραστηριοποίησής του είναι ο λόγος που για μεγάλο μέρος της θεωρίας συνιστά ένα υπαρκτό παράδειγμα «κοινωνιακού συνταγματισμού»¹¹⁶.

¹⁰⁹ Βλ. τη σχετική κριτική του Π. Παυλόπουλου, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*, ό.π., σελ. 17, «ποιος επιτηρεί αυτούς τους φύλακες;».

¹¹⁰ Η δυνατότητα άλλων πλατφορμών να επιλέξουν τη «δικαιοδοσία» του Εποπτικού Συμβουλίου και για δικές τους υποθέσεις ουδόλως αποκλείεται (αντίθετα, μάλλον υπονοείται) από τα ιδρυτικά κείμενά του, βλ. Κ. Klönick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2493-2494.

¹¹¹ Βλ. Κ. Klönick, ό.π., σελ. 2477, η οποία αποδίδει την αναλογία του θεσμού με τις εναλλακτικές μορφές επίλυσης διαφορών στον Jeff Garry.

¹¹² Βλ. σχετικώς Κ. Klönick, ό.π., σελ. 2477, η οποία επισημαίνει ότι, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μορφές εναλλακτικής επίλυσης διαφορών, η διαδικασία ενώπιον του Συμβουλίου δεν αποκλείει την προσφυγή σε πραγματικά δικαστήρια, τάσσει μόνο διορθωτικά (και όχι χρηματικά) μέτρα αποκατάστασης και δεν εγγυάται τη βέβαιη εξέταση της υπόθεσης.

¹¹³ Για την εταιρική μορφή του Συμβουλίου, βλ. *Limited Liability Company Agreement, Oversight Board LLC*, 17.10.2019, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 08.10.2021).

¹¹⁴ G. Edelman, *Admit It: The Facebook Oversight Board Is Kind of Working*, *Wired*, 04.06.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 01.11.2021).

¹¹⁵ Η δεσμευτικότητα δεν είναι νομική, εξαγγέλλεται απλώς από τα ιδρυτικά κείμενα του Συμβουλίου. Πρόκειται περισσότερο για μονομερή αυτοδέσμευση της πλατφόρμας ότι θα εφαρμόζει τις ληφθείσες αποφάσεις, όπως και φαίνεται να κάνει βάσει των έως τώρα δεδομένων, βλ. προηγουμένως σχετικό report, υποσημ. 62. Πάντως, σε περίπτωση μη τήρησης της δέσμευσης αυτής, θεωρούμε ότι δε θα αποκλειόταν η γένεση νομικών ευθυνών.

¹¹⁶ Βλ. μεταξύ άλλων L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board*, ό.π., ο οποίος παρατηρεί ότι συνιστά «ένα εντυπωσιακό παράδειγμα κοινωνιακού συνταγματισμού με μία σοβαρή διεκδίκηση ενός status παγκόσμιας νομοθέτησης» (μετάφραση της γράφουσας): Κ. Γιαννακόπουλο, *Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook*, ό.π., σελ. 31. Πρόκειται για πρόταση της κριτικής θεωρίας της συνταγματικής κοινωνιολογίας («ubi societas, ibi constitutio»), η οποία αμφισβητεί το μονοπώλιο των παραδοσιακών Συνταγμάτων των εθνών κρατών ως αναχρονιστικό και προτάσσει έναν υπερεθνικό συνταγματικό πλουραλισμό, στον οποίο τα Συντάγματα αποσυνδέονται από τα νομικοπολιτικά

2. Νομιμοποίηση μέσω της διαδικασίας¹¹⁷: Οι εγγυήσεις ενώπιον του Εποπτικού Συμβουλίου

Ελλείπει δημοκρατικής νομιμοποίησης της Metaverse να ρυθμίζει και να αποφαινεται επί του διακινούμενου στα ΜΚΔ λόγου, το Εποπτικό Συμβούλιο εγγράφεται στα πλαίσια μιας απόπειρας της εταιρείας να υπερκεράσει το δημοκρατικό έλλειμμα με εναλλακτικές μορφές νομιμοποίησης¹¹⁸. Εξ ου και η ένδυση της διαδικασίας ενώπιον του Συμβουλίου με βασικές διαδικαστικές εγγυήσεις, η οποία προσδίδει σε αυτό οιονεί δικαιοδοτικό status και χαρακτηριστικά¹¹⁹, ωσάν να επρόκειτο για ένα ιδιωτικό «Ανώτατο Δικαστήριο»¹²⁰ με ειδική δικαιοδοσία επί του δικαιώματος έκφρασης και πληροφόρησης στα ΜΚΔ, το οποίο ελέγχει την πλατφόρμα για την τήρηση των κανόνων που αυτή θέτει¹²¹.

Στα πλαίσια αυτά, καταβλήθηκε αξιόλογη προσπάθεια για λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία του Συμβουλίου, μέσω της δημιουργίας μίας αυτοχρηματοδοτούμενης σε πόρους Trust εταιρείας, η οποία μεσολάβησε στην ίδρυση του Συμβουλίου και ανέλαβε τη χρηματοδότηση, διαχείριση και εποπτεία του^{122,123}. Εγγυητικό ρόλο έχουν επιπλέον η τεχνοκρατική νομιμοποίηση των μελών του¹²⁴ και η γεωγραφική αντιπροσώπευση¹²⁵ της σύνθεσής του, η ακρόαση των χρηστών, κατά την εξέταση της υπόθεσής τους¹²⁶, ενώ βασική διαδικαστική εγγύηση λειτουργίας του

κέντρα ελέγχου και αντικαθίστανται από αυτορρυθμιστικές μικροδομές, βλ. G. Teubner, «Societal Constitutionalism: Nine Variations on a Theme by David Sciulli», σε P. Blokker/C. Thornhill, *Sociological Constitutionalism*, 2017, σελ. 313-340, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 25.10.2021).

¹¹⁷ Βλ. N. Luhmann, *Νομιμοποίηση μέσω της διαδικασίας*, 1999· D. Sciulli, *Foundations of societal constitutionalism: principles from the concepts of communicative action and procedural legality*, *The British Journal of Sociology*, τ. 39, No. 3, 1988, σελ. 377-408, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 02.11.2021).

¹¹⁸ Έτσι B. Michalon, *Fermeture des comptes de Donald Trump: Facebook et sa «Cour suprême» en quête de légitimité*, *The Conversation*, 23.02.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 06.10.2021). Για τα νομιμοποιητικά θεμέλια των διαδικαστικών δομών.

¹¹⁹ Βλ. Π. Παυλόπουλο, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*, ό.π., σελ. 14, ο οποίος κάνει λόγο για «πειραματική απομίμηση των κλασικών κανόνων οργάνωσης και λειτουργίας των παραδοσιακών δικαστικών οργάνων, που δρουν στον χώρο των εθνικών εννόμων τάξεων αλλά και στον χώρο της Διεθνούς και της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης».

¹²⁰ Αυτή ήταν άλλωστε και η πρόθεση των ιδρυτών του, βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook*, ό.π., αλλά και L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board*, ό.π.

¹²¹ Όπως αντίστοιχα τα διοικητικά δικαστήρια ελέγχουν ένα κράτος. Για την παρομοίωση, βλ. Κ. Klönick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2476-2477. Για την αναλογία με «ψηφιακό Κράτος» βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook*, ό.π., σελ. 28· A. Chander, *Facebookistan*, *North Carolina Law Review*, τ. 90, σελ. 1808-1842, 16.05.2012, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 31.10.2021).

¹²² Βλ. παρ. 2.1 και 2.2 της Oversight Board Trust Agreement, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 27.03.2022). Στοιχείο της προσωπικής ανεξαρτησίας συνιστά η κατ' αρχήν ευχέρεια επιλογής των προς εξέταση υποθέσεων. Έτσι αντίστοιχα το Supreme Court των ΗΠΑ, το οποίο «αποφασίζει εάν θα αποφασίσει», βλ. L. Baum, *Review: Case Selection and Decision-making in the US Supreme Court*, *Law & Society Review*, τ. 27, αρ. 2, 1993, σελ. 443-459, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 19.10.2021).

¹²³ Παρά τη μεσολάβηση της Trust εταιρείας, η ανεξαρτησία παραμένει σχετική, καθώς τα μέλη της Trust (trustees) διορίζονται από τη Metaverse.

¹²⁴ Άρθ. 1, παρ. 2 Χάρτη. Τα μέλη του είναι πρόσωπα εγνωσμένου κύρους και ειδικεύονται κατά βάση στο συνταγματικό δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 20.10.2021).

¹²⁵ Άρθ. 3, παρ. 2, εδάφ. α' Χάρτη. Αντίστοιχη η γεωγραφική αντιπροσώπευση στο ΕΔΔΑ (βλ. άρθ. 20 ΕΣΔΑ).

¹²⁶ Άρθ. 3, παρ. 1.2.1 Bylaws.

Συμβουλίου συνιστά η διαφάνεια¹²⁷ στον τρόπο λειτουργίας του (ενημέρωση του χρήστη για τη δυνατότητα προσφυγής και για τη διαδικασία, δημοσίευση των κριτηρίων επιλογής των υποθέσεων¹²⁸, δημοσίευση των αποφάσεων του στην ιστοσελίδα του και στη γλώσσα που αφορά, καταγραφή της μειοψηφούσας γνώμης¹²⁹, συμπερίληψη πλήρους αιτιολόγησης¹³⁰, ετήσιες εκθέσεις σχετικά τις εξετασθείσες υποθέσεις και τη συμμόρφωση της Metaverse¹³¹). Πάντως, τα μέλη της πενταμελούς Επιτροπής που επιλαμβάνονται επί ορισμένης υπόθεσης παραμένουν ανώνυμα¹³².

3. Η αυτοαναγόρευση του Εποπτικού Συμβουλίου σε εφαρμοστή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Το Εποπτικό Συμβούλιο κλήθηκε από την ίδρυσή του να ελέγχει, ερμηνεύοντας τους Όρους της Κοινότητας υπό το φως των Αξιών, κατά πόσον η Metaverse τηρεί κατά την εκτελεστική της λειτουργία τη lex Facebook, και όχι να ασκεί κριτική σε αυτούς αμφισβητώντας τη συμβατότητά τους με εθνικούς και υπερεθνικούς κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹³³.

Παρά την άρνηση της Metaverse¹³⁴ στο καταστατικό κείμενο του Χάρτη να αναγνωρίσει ότι δεσμεύεται από τα θεμελιώδη δικαιώματα που σχετίζονται με τη χρήση της πλατφόρμας, το Εποπτικό Συμβούλιο από τις πρώτες του αποφάσεις αυτοανακηρύχθηκε εφαρμοστής των διεθνών κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τους οποίους εφαρμόζει ως δεσμευτικό κανονιστικό πλαίσιο και όχι ως απλό ερμηνευτικό συμπλήρωμα της lex Facebook¹³⁵. Ως αποτέλεσμα, μέρος της θεωρίας

¹²⁷ Άρθ. 3 Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3 Bylaws.

¹²⁸ *Announcing the outcome of a human rights report on the Oversight Board*, News & Articles Oversight Board, 12.2.2020, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 20.10.2021).

¹²⁹ Αντιστοίχως το ελληνικό Σ. στο άρθ. 93, παρ. 3 εδάφ. γ'.

¹³⁰ Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης συνιστά έκφανση της δημοσιότητας μίας δικαστικής απόφασης, βλ. Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 2014, σελ. 625. Προς τούτο, ακόμα και σε περιπτώσεις που το Facebook αποκατέστησε δημοσίευση που είχε αφαιρεθεί, πριν το Εποπτικό Συμβούλιο επιληφθεί επ' αυτών, αυτές εξετάστηκαν κανονικά από το τελευταίο. Βλ. υπ' αριθμ. 2020-004-IG-UA απόφαση του Συμβουλίου σχετικά με την υπόθεση με τον καρκίνο του μαστού, όπου απορρίφθηκαν οι ισχυρισμοί της πλατφόρμας ότι η υπόθεση κατέστη χωρίς αντικείμενο λόγω της αποκατάστασης.

¹³¹ Άρθ. 1, παρ. 4 Bylaws.

¹³² Άρθ. 3, παρ. 2, εδάφ. γ' Χάρτη και άρθ. 1, παρ. 3.1.3 Bylaws. Η ανωνυμία θεωρείται ότι συνιστά εγγύηση της ασφάλειάς τους και της ανεξαρτησίας τους. Για την αντίστοιχη συζήτηση στο εθνικό πλαίσιο αναφορικά με τη μειοψηφία σε δικαστικές αποφάσεις, βλ. τη μειοψηφούσα γνώμη στην ΣτΕ Ολ. 996/1994 και τα επιχειρήματα υπέρ της αντισυνταγματικότητας του επωνύμου της μειοψηφίας, Δ. Μπαρδούτσος, *Σχόλιο σε ΣτΕ 996/1994 (Ολομέλεια)*, ΔιΔικ, τ. 5, 1994, σελ. 1097-1099.

¹³³ Άρθ. 1, παρ. 4.2 Χάρτη. Βλ. L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board*, ό.π.

¹³⁴ Κατά τον L. Gradoni, ό.π., πρόκειται για πάγια θέση των υπερεθνικών εταιρειών ότι οι διεθνείς κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν τις δεσμεύουν. Εν προκειμένω, η μόνη πρόβλεψη του Χάρτη αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα ήταν η υποχρέωση του Εποπτικού Συμβουλίου να *συνυπολογίζει* κατά την εξέταση υποθέσεων, τον *αντίκτυπο* της αφαίρεσης περιεχομένου *υπό το φως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* που προστατεύουν την ελευθερία της έκφρασης. Η αναφορά στον Χάρτη ότι η ελευθερία έκφρασης συνιστά θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, δεν σήμαινε τη ρητή διασφάλιση αυτού εξ υποκειμένου για τους χρήστες, ούτε δέσμευση της εταιρείας να το εγγυάται. Περισσότερο είχε εξαγγελτικό χαρακτήρα και δεν σήμαινε επέκταση των δεσμεύσεων της εταιρείας. Βλ. K. Klönick, *The Facebook Oversight Board*, ό.π., σελ. 2478.

¹³⁵ Βλ. Κ. Γιαννακόπουλο, *Το «Ανώτατο Δικαστήριο» του Facebook*, ό.π., σελ. 29.

κάνει λόγο για έλεγχο συνταγματικότητας, χαρακτηρίζοντας τις αποφάσεις του ως αντίστοιχες της *Marbury v. Madison* στη διακυβέρνηση των ΜΚΔ¹³⁶.

Συγκεκριμένα, η δομή του σκεπτικού στις αποφάσεις του περιλαμβάνει, αφενός, τον έλεγχο συμβατότητας των αποφάσεων της Metaverse με τους Όρους της Κοινότητας και τις Αξίες, αφετέρου, τη συμβατότητα με τους διεθνείς κανόνες ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και συγκεκριμένα, με τις διατάξεις του ΔΣΑΠΔ. Το εφαρμοστέο των τελευταίων αρύεται από την Αρχή 31 εκ των Κατευθυντήριων Αρχών για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών (UNGPs)¹³⁷, η οποία προβλέπει ότι οι μη δικαιοδοτικοί θεσμοί καταγγελιών θα πρέπει να εκδίδουν αποφάσεις σύμφωνα με τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα¹³⁸.

Δυνάμει αυτών, η «νομολογία» του Εποπτικού Συμβουλίου δεν αρκείται σε έναν απλό έλεγχο εφαρμογής της *lex Facebook*, αλλά προχωρά σε έναν οιονεί¹³⁹ έλεγχο συνταγματικότητας των πολιτικών της πλατφόρμας, μη διστάζοντας μάλιστα να αμφισβητήσει τον «νομοθέτη» της Metaverse. Κορυφαία τέτοια περίπτωση ήταν η απόφαση 2021-004-FB-UA για τις διαδηλώσεις υπέρ του Ναβάλνι, όπου το Εποπτικό Συμβούλιο αναγνώρισε ότι η αφαίρεση ήταν σύμφωνη με τους Όρους της Κοινότητας για Εκφοβισμό και Παρενόχληση, έκρινε όμως τον συγκεκριμένο Όρο όπως ήταν διατυπωμένος ασύμβατο (εν γένει, και πέραν της υπό κρίση περίπτωσης) με τους διεθνείς κανόνες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς εισήγαγε μη απαραίτητο και δυσανάλογο περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης, κατά το μέρος που η απαγόρευση υποτιμητικών χαρακτηρισμών δεν περιελάμβανε ρητή πρόβλεψη περί συνυπολογισμού του πολιτικού συγκειμένου της εκάστοτε περίπτωσης.

4. Η θέση (;) του Εποπτικού Συμβουλίου στην έννομη τάξη

Παρά τις όποιες διαδικαστικές εγγυήσεις λειτουργίας του, το Εποπτικό Συμβούλιο δεν παύει να είναι ένας ιδιωτικός φορέας, του οποίου τα συμφέροντα βαίνουν παραλλήλως με τον χρηματοδότη ιδρυτή του και που, σε καμία περίπτωση, δεν αντανakλά τις παραδοσιακές εγγυήσεις των συνταγματικών αρχών¹⁴⁰. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο, παραφράζοντας τον διάσημο πίνακα του René Magritte, θα μπορούσε να λεχθεί στην τελική ότι: «Αυτό δεν είναι ένα δικαστήριο»¹⁴¹.

Μένει να φανεί κατά πόσον στα πλαίσια της τάσης αυξημένης συρρύθμισης των ΜΚΔ, ο νομοθέτης ή/και ο δικαστής θα θελήσει να συνεργαστεί εν γένει με τις πλατφόρμες, διασαφηνίζοντας τα δικαιώματα των χρηστών και επιβλέποντας την τήρηση των αντίστοιχων υποχρεώσεων των

¹³⁶ Έτσι ο L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board*, ό.π. Αντίθετοι οι O. Pollicino/G. De Gregorio, *Shedding Light on the Darkness of Content Moderation: The First Decisions of the Facebook Oversight Board*, *VerfBlog*, 05.02.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 21.10.2021)· L. Helfer/M. K. Land, *Is the Facebook Oversight Board an International Human Rights Tribunal?*, *Lawfareblog.com*, 13.05.2021, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 22.10.2021).

¹³⁷ Σε αυτές εθελοντικά έχει προσχωρήσει το Facebook ως μέλος της Πρωτοβουλίας Παγκόσμιου Δικτύου (Global Network Initiative), βλ. L. Gradoni, ό.π.

¹³⁸ Βλ. σκ. 8.3 της υπ' αριθμ. 2020-006-FB-FBR υπόθεσης.

¹³⁹ Η και κανονικό κατά τον L. Gradoni, *Constitutional Review via Facebook's Oversight Board*, ό.π.

¹⁴⁰ Έτσι O. Pollicino/G. De Gregorio, *Shedding Light on the Darkness of Content Moderation*, ό.π.· Π. Παυλόπουλος, *Νεοπαγείς κανόνες ελέγχου των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης*, ό.π., σελ. 17.

¹⁴¹ Κατ' αναλογία με τον πίνακα του René Magritte, *Η προδοσία των εικόνων*, 1948, με τη γνωστή φράση «Αυτό δεν είναι μία πίπα».

ΜΚΔ, καθώς και επί τούτου με το Εποπτικό Συμβούλιο, το οποίο δύναται να διαδραματίσει έναν ρόλο μεσολαβητή/ενδιαμέσου.

Σε ό,τι αφορά τον ενωσιακό νομοθέτη, ήδη ο εγκριθείς Κανονισμός ρύθμισης των ψηφιακών πλατφορμών (Digital Services Act-DSA)¹⁴² αναμένεται να κατοχυρώσει μία σειρά από αυξημένες διαδικαστικές υποχρεώσεις διαφάνειας και λογοδοσίας των μεγάλων διαδικτυακών πλατφορμών υπό τον έλεγχο εθνικής ανεξάρτητης αρχής, ενώ αντίστοιχη νομοθετική πρωτοβουλία δεν αποκλείεται πλέον και στις ΗΠΑ¹⁴³. Διακυβεύεται κατά πόσον η ρυθμιστική παρέμβαση θα καταφέρει να επιλύσει παρά να επιδεινώσει τα προβλήματα λειτουργίας των ΜΚΔ και να αξιοποιήσει το «κεκτημένο» της αυτορρύθμισης και της «νομολογίας» του Εποπτικού Συμβουλίου· κατά πόσον θα καταφέρει να επιφέρει τη λογοδοσία και διαφανή λειτουργία των λεγόμενων Big Tech ή GAFAM¹⁴⁴, όπως συχνά αποκαλούνται, ή να οδηγήσει σε περισσότερους κινδύνους και περιορισμούς των δικαιωμάτων των χρηστών.

Σε ό,τι αφορά τη δικαστική εξουσία, τα εθνικά πολιτικά δικαστήρια σαφώς έχουν δικαιοδοσία επί των υποθέσεων που αφορούν τη γένεση αξιώσεων λόγω παραβίασης των συμβατικής φύσης Όρων της Κοινότητας. Σε μελλοντικές αποφάσεις επί αγωγών κατά της πλατφόρμας, θα καταδειχθεί εάν και σε ποιο βαθμό τα δικαστήρια θα αναγνωρίσουν τρόπον τινά τις αποφάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου ως προς την ενοχικού δικαίου δεσμευτική τους ισχύ απέναντι στην πλατφόρμα και εάν θα συνταχθούν ως με αυτό ως προς την τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων. □

¹⁴² Για την αρχική πρόταση της Επιτροπής μαζί με τις τροπολογίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου βλ. την ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, [link](#), (τελευταία πρόσβαση 20.03.2022).

¹⁴³ Βλ. Facebook: Καταλυτική η κατάθεση της Χάουγκεν – Η «ηθική χρεοκοπία» του κολοσσού αναγκάζει το Κογκρέσο να δράσει, [skai.gr](#), [link](#), (τελευταία πρόσβαση 24.03.2022).

¹⁴⁴ Από τα αρχικά των κολοσσών εταιρειών Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft.